

Lietuvių kalbos žodyno išteklių plėtimo medžiaga iš užsienio grįžusiems ir atvykusiems mokiniams

METODINĖS GAIRĖS

Lietuvių kalbos žodyno išteklių plėtimo medžiaga skirta iš užsienio grįžusiems ir atvykusiems mokiniams, besimokantiems bendrojo ugdymo mokyklose pagal *Lietuvių kalbos pagal kalbos mokėjimo lygius A1 – B2 bendrąją programą* (toliau – Programa). Lietuvių kalbos žodyno plėtimo medžiagą sudaro 1) glaustas lietuvių kalbos žodžių korpusas, parengtas pagal programoje pateiktas keturiolika temų, ir 2) žodžių, reiškiančių programoje pateiktas abstrakčias sąvokas, sąvadas. Lietuvių kalbos žodžių korpusas yra susistemintas pagal semantinius ryšius bei gramatines kategorijas. Tai būtini žodžiai, reikalingi mokant mokinius lietuviškai įvardyti juos supantį pasaulį ir komunikuoti realiose gyvenimo situacijose. Abstrakčiųjų sąvokų sąvadas yra skirtas lavinti mokinių sąvokinių mąstymą ir jo raišką lietuvių kalba.

Žodyno plėtimo medžiaga skirta ugdymo procesui. Laikantis komunikacinio kalbos mokymo(si) prieigos, komunikacines intencijas mokiniai gali reikšti įvairia leksika. Mokytojai, atsižvelgdami į mokinių amžių ir kalbos mokėjimo lygį, patys nuspręs, kurie žodžiai aktualūs, kuriais reikėtų papildyti mokant lietuvių kalbos vieną ar kitą konkrečią temą.

Semantinė žodžių korpuso koncepcija. Kalbos įsisavinimas yra kompleksinis psichofiziologinis ir kognityvinis procesas, apimantis suvokimo, atminties, dėmesio ir prasmės konstravimo mechanizmus. Kalba veikia kaip pažinimo sistema, per kurią žmogus konceptualizuoja pasaulį, struktūruodamas patirtį semantinių ryšių pagrindu. Žodžių, sakinių ir tekstų semantinės sąsajos sudaro pagrindą aukštesniojo lygmens pažintiniams procesams – prasminių tinklų formavimuisi žmogaus sąmonėje. Mokydamiesi lietuvių kalbos kaip svetimosios, besimokantieji kartu įsisavina lietuviškos kultūros, socialinės realybės ir vertybinių nuostatų elementus, kurie integruojami į jų individualų kognityvinį pasaulio modelį. Tokiu būdu laipsniškai formuojasi ir plečiasi suasmenintas konkrečios kalbos ir kultūros (mūsų atveju – lietuviškos) semantinis tinklas, įgalinantis besimokantįjį konceptualizuoti ir interpretuoti pasaulį negimtosios kalbos priemonėmis.

Parengta lietuvių kalbos žodyno išteklių plėtimo priemonė siekiama suteikti mokytojui pagal semantinius ryšius ir gramatines kategorijas suklasifikuotą lietuvių kalbos žodžių korpusą, kurio reikia suvokiant ir įžodinant konkrečias apibrėžtas *realias* gyvenimo situacijas. Toks leksinių resursų korpusas yra būtinas įgalinantis mokinį įvardinti jį supantį pasaulį lietuviškai tam, kad jis galėtų kalbėti konkrečiomis temomis. Kitaip sakant, stengiamasi, kad konkreti situacija (kalbėjimo tema) turėtų maksimaliai tiek žodžių, kiek jų reikia temai atskleisti mokantis kalbos A1–A2 lygiais (*gebu įvardinti tai, ką matau aplink save (1), tai, ką veikiu, jaučiu ir žinau (2), kokie man žinomi procesai vyksta (3), ir turiu leksinių išteklių įvertinti tai, ką matau ir žinau (4)* ir pakankamai leksinių išteklių, leidžiančių samprotauti B1–B2 kalbos mokėjimo lygiais (*gebu ne tik įvardinti mane supantį pasaulį lietuviškai, bet man pakanka sudėtingesnių žodžių, kad galėčiau analizuoti (1), abstrahuoti (2) ir vaizdinga kalba, paveikiai papasakoti apie savo potyrius, jausmus ir mintis (3)*). Toks požiūris sąlygoja žodžių pateikimo loginę struktūrą: temų ir potemių A1–A2 ir B1–B2 žodžiai pateikiami kaip tam tikrų semantinių branduolių rinkiniai, kad mokytojas matytų visus temai (potemei) reikalingus žodžius ir atrinktų juos pagal moksleivių amžių, kalbos mokėjimo lygį ir konkrečius ugdymosi proceso tikslus.

Temų žodžių korpusas A1–A2 ir B1–B2 lygiams apima visas Programos temas:

- Apie save
- Šeima, tarpasmeniniai santykiai
- Kalbos ir kultūros
- Gyvenamoji aplinka
- Mokykla, mokymasis
- Kelionės, transportas
- Profesijos
- Vaikų ir jaunimo gyvenimas
- Kasdienė veikla
- Sveika gyvensena
- Informacinės ir komunikacinės technologijos
- Paslaugos, aptarnavimas, pirkiniai
- Gamta, ekologija
- Kultūrinis gyvenimas

Kiekvienos temos žodžių korpusas sudarytas laikantis koncentriškumo, kontekstualumo ir kultūrinio integralumo principų. Dalis A1–A2 lygių potemių, kaip pateikta Programoje, kartojasi B1–B2 lygiuose apimant naujų aspektų ar daugiau detalių. Į B1–B2 kalbos lygio žodžių korpusą įtraukiama ir abstraktesnė, ir sudėtingesnė leksika paliekant komunikacijai konkrečia tema reikalingus A1–A2 žodžius. Pavyzdžiui, žodžių lentelėje tema *Mokykla. Mokymasis* veiksmažodis *kurti* yra visų lygių aprašuose. Kaip nurodyta Programoje, dalis potemių ar jų aspektų kartojasi keliose temose, pavyzdžiui, išvaizdą ir charakterio bruožus prašoma apibūdinti kalbant ir apie save, šeimos narius, draugus, klasės draugus, taigi ypatybes reiškiantys žodžiai įtraukiami į kelių temų žodžių sąrašus. Kontekstualumo principas, įtvirtintas Programoje, padeda išmokti naujų žodžių juos vartojant skirtinguose kontekstuose. Remiantis moksliniais tyrimais, kontekstualus žodžių mokymasis yra pats veiksmingiausias. Kad mokinys atsimintų ir vartotų naują žodį, jį turi perskaityti, išgirsti bent 20 kartų skirtinguose kontekstuose ir komunikacinėse situacijose. Ir žodis su jo semantiniu lauku – greta jo esančiais kitais žodžiais – fraze, sakiniu, pastraipa, mokinio kalbinei raiškai turi būti reikalingas, kad verta būtų prisiminti.

Kiekvienos temos žodžių korpuse semantiniu principu pateikti daiktavardžiai, būdvardžiai, veiksmažodžiai ir prieveiksmiai. Tai reiškia, kad šalia daiktavardžio gretimoje skiltyje pateikti su juo vartojami požymių reiškiantys žodžiai (būdvardžiai ir dalyviai) ir veiksmažodžiai. Tarnybinės žodžio dalys – prielinksniai, jungtukai, ištiktukai ir jaustukai – reikalingos reikšti komunikacines intencijas visomis temos potemėmis. Prie atskirų potemių parašyti žodžių junginiai, frazės ar frazeologizmai. Jie pateikti tik kaip pavyzdžiai, žinant, kad ypač žemesnių kalbos mokėjimo lygių mokiniai daug lengviau įsimena žodžius, juos vartodami frazėse.

Teminiame žodžių korpuse linksniuojamos kalbos dalys pateikiamos vyriškosios ir moteriškosios giminės formomis, kur aktualu – būdvardžių ir bevardė giminė, o veiksmažodžių – pagrindinės formos. Atsižvelgiant į temą ir Programoje pateiktą kalbos ugdymo turinį mokymosi lygiams:

- Veiksmažodžiai su priešdėliais ir sangražinės formos pateikiamos tada, kai to reikalauja konkrečios vartojimo aplinkybės. Taip pat atsižvelgiama ir į vartojimo dažnumą.

- Kai kurie daiktavardžiai pateikiami ir vienaskaita, ir daugiskaita, jei daugiskaita turi kitą reikšmę, arba daugiskaitinė forma yra ženkliai dažniau vartojama.
- Kai kurie įvardžiutiniai būdvardžiai pateikiami greta paprastųjų, jei turi specialią reikšmę arba yra ženkliai dažniau vartojami.
- Kaitomi įvardžiai kalbos vartotojų patogumui kai kuriose temose pateikiami ne tik vardininko, bet ir kitais linksniais, atsižvelgiant į tam tikrų linksnių vartojimo dažnumą. Pavyzdžiui, ypač dažnai yra vartojamas naudininkas, kai kalbama apie tai, kas patinka: *Man patinka mokytis*.
- Dalis žodžių junginių, atsižvelgiant į semantinio branduolio savybę prisitraukti jo at(si)skleidimui reikalingus žodžius ir, jei reikia, žodžių junginius, pateikiami temas atspindinčių žodžių sąrašuose, nes nepateikus junginio, semantinis branduolys yra nepilnas. Dalis labiau semantiškai nepriklausomų kolokacijų pateikiamos po potėmės.
- Kadangi lietuvių kalbos žodžiai yra daugiareikšmiai, kad būtų atskleista reikšmė, kuri gali būti suprantama dviprasmiškai, prie žodžio skliaustuose pateikiamas kitas žodis, leidžiantis ją patikslinti, pavyzdžiui, *kurti (laužq)*.
- Iš vienos į kitą temą ir / arba lygį perkeliama žodžiai, kurie yra būtini semantiniam branduoliui atskleisti.
- Pateikti įvardžiai,rieveksmiai, A1–A2 lygiu skaitvardžiai, B1–B2 lygiu prielinksniai dažnai kartojasi, bet remiantis struktūros logika, yra reikalingi kaip temos komunikaciniai „klijai“ arba lingvistiškai – diskurso referencijos ir koherencijos priemonės. Kadangi šie žodžiai tiesiogiai susiję su konkrečia kalbėjimo situacija – jų sąrašai yra tik orientaciniai (neįmanoma numatyti, kokios situacijos gali įvykti konkrečiai), tačiau jų pa(s)i kartojimas turi tiksłą nuolat priminti, kad šis leksikos sluoksnis yra rišlios, logiškos ir suasmenintos kalbos būtina sąlyga.

Abstrakčiųjų sąvokų korpusas yra pagalbinė priemonė mokytojui įvertinti, kokius svarbiausius žodžius moksleivis turi mokėti lietuviškai, kad galėtų šia kalba įvardinti ir apibūdinti supantį pasaulį. Tai esminiai ir bendrieji tikrovės pavadinimai, tam tikri mus supančio pasaulio parametrai, po kuriais glūdi konkrečiose situacijose įvairiomis gramatinėmis formomis vartojami žodžiai. Kiekviena kalba turi savo sąvokų sistemą. Pateikiamos tokios abstrakčiųjų sąvokų grupės:

1. Egzistencija
2. Erdvė
3. Judėjimas
4. Matmenys (parametrai)
5. Laikas
6. Kiekybė
7. Fizinis požymis
8. Vertinamasis požymis
9. Ryšiai ir santykiai
10. Psichinė veikla

Abstrakčiųjų sąvokų korpuse pateikiami tik daiktavardžiai, bet reikia turėti omenyje, kad jie netiesiogiai implikuoja ir kitų kalbos dalių – veiksmažodžių, būdvardžių,rieveksmių, skaitvardžių, prielinksnių ir t. t. vartojimą siekiant išreikšti mintį, kurioje reikia įžodinti, pavyzdžiui, „erdvę“ ar „fizinį požymį“. Kitaip sakant, po „judėjimo“ sąvoka slėpsis tokie žodžiai kaip *eiti, važiuoti, vykti*,

greitai – lėtai, pirmyn ir t. t. Po sąvoka „laikas“ – tokie žodžiai kaip *metai, kada, tada, visada, dažnai, kartais, retai, nuolat, niekada, diena, rytas, vakaras* ir pan. Abstrakčios sąvokos yra kalbos logika ir struktūra. Jei jos nesuprantamos, o jas reiškiantys žodžiai nežinomi, leksiką galima tik atmintinai kartoti, bet ne iš tikrųjų ja mąstyti. Abstrakčiosios sąvokos – tai nematomas visos kalbos semantinės sistemos pagrindas, leisiantis mokytojui patikrinti, ar mokinys išmoka esminius bendruosius pasaulį įvardijančius žodžius lietuviškai.

Leksika žodžių korpusui atrinkta iš Programoje ir Programos rekomendacijose pateiktų pavyzdžių, VLKK paskelbtų lietuvių kalbos mokėjimo lygių aprašų, lietuvių kalbos pagal kalbos mokėjimo lygius mokymo priemonių. Taip pat remtasi Vytauto Didžiojo universiteto *Mokomuoju lietuvių kalbos vartosenos leksikonu*, Lietuvių kalbos instituto Lietuvių kalbos išteklių informacinės sistemos *E.žodynais: Bendrinės lietuvių kalbos žodynu, Lietuvių kalbos žodynu, Sinonimų žodynu, Frazeologijos žodynu*. Sudarant kiekvienos temos žodžių korpusą stengtasi atsižvelgti į mokinių kalbos vartojimo kontekstus. Kaip galima pasinaudoti žodžių korpusu, pateikti užduočių pavyzdžiai.